

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

**ВОЛИНСЬКИМИ СЛІДАМИ СВЯТОГО ВОЛОДИМИРА
ВЕЛИКОГО: ПРОБЛЕМА ТА ЇЇ ІСТОРИЧНЕ ТЛО**

Диба Ю. Батьківщина святого Володимира. Волинська земля у подіях X століття (Міждисциплінарні нариси ранньої історії Руси-України). – Львів, 2014 (Невідома давня Україна. – Вип. 1). – 484 с.: іл.

Найдавніший період національної історії, втім доленосні для подальшої її еволюції часи становлення та утвердження власної традиції, не так уже й часто привертала й привертають увагу новіших українських дослідників. Особливо, коли йдеться не тільки про саму тематику, а й підходить до її осмислення, потенційно здатні виходити поза виклад літописних фактів за методом найпростішого, виразно поверхового характеру переказу. Не бракує на цю тему, звичайно, прикладів знаного – не тільки поширеного, а також и навіть надалі все ще немало “улюбленого” – жанру “тлумачення непрочитаних джерел”.

На такому тлі вигідно виділяється книга львівського дослідника Юрія Диби, присвячена пошукам батьківщини святого Володимира Великого у внятково широкому контексті історії Волинської землі середини – другої половини X ст. та з урахуванням пізнішого відображення окремих обставин розвитку тогочасної традиції на місцевому ґрунті. Автор є істориком архітектури й водночас також має досвід практикуючого архітектора. Обидві ці складові його індивідуальності визначили те, що в дослідженні вибудована чітка, логічно завершена система, внутрішньо обумовлена у всіх залучених і докладно опрацьованих поодиноких елементах. Вдаючись до звичних архітектурних категорій, її випадало би розглядати окремою будівлею, послідовно організованою і логічною, зі стрункою системою внутрішніх взаємозв'язків, позбавленою претензій на досконалість, проте водночас також – очевидних професійних вад. При цьому зразу варто визнати, що, попри віддану архітектурі особу автора, власне архітектурна проблематика в самому викладі, фактично, перебуває десь тільки ближче до категорії ширшого тла, що, закономірно, обумовлює фонд наявних відомостей до відповідної проблематики.

Дослідження віддаленої і внаслідок цього віддалення – неунікнено скромніше відображеної у джерелах епохи, закономірно, немало мусить бути заснованим, насамперед, на глибокому проникненні до вимови незмінно скупих свідчень літописів та інших супутніх їм писемних джерел різного часу стосовно аналізованих подій та персонажів, їх різномірного відображення у молодшій традиції. При цьому автор як непричетний до “цеху” істориків фаховий “цеховий будівничий” зумів щасливо оминати небезпеку згаданого “тлумачення непрочитаних джерел”. За при звичаєм архітектора, він вибудував із зіставлених різномісних фактів гармонійне ціле – струнке й навіть достатньо

несподіване на тлі давніших зусиль тих, хто за різних обставин так чи інакше вдався до цієї тематики. Ю. Диба на численних яскравих прикладах переконливо показав, що попередники, при всіх їх очевидних та безперечних заслугах, не зуміли охопити з належною й необхідною повнотою як цілості явища, так і навіть уже самого комплексу доступних джерел до його осмислення. Водночас їм немало завадили заздалегідь прийняті давнішого походження, не завжди засновані на достатньо переконливих аргументах концепції та нерідко відверто поверхове, а то й цілком наївне ставлення до фактів і явищ минулого, поєднане з апологетичною налаштованістю щодо певних історичних постатей, втім і попередників, тлумачення тих чи інших відомостей. Ю. Диба всю усе-таки, мабуть, неунікненну, з огляду на особу головного героя, “апологетичну частину” визнав за доцільне вмістити на декількох сторінках короткої передмови, зосередившись далі винятково на завданнях всебічного наукового дослідження, скрупульозному зіставленні фактів та неухильному мотивуванні своїх висновків. Позаяк автор неминуче виступав в обраній проблематиці немало “людиною зі сторони”, запропоновано підсумок роботи, якої не можна було не зробити й зроблено з безперечною та найочевиднішою самовіддачею. При будь-якому занятті це і є акурат та єдина прийнятна постава, від якої незмінно випадало би очікувати потенційного найкращого результату.

Оскільки основою дослідження виявляються перекази писемних джерел, увага, закономірно, зосереджена на них. При їх опрацюванні послідовно застосовано комплексний аналіз із залученням усього наявного корпусу джерельних переказів до того чи іншого аспекту проблеми, нерідко досить різнорідних і навіть подекуди достатньо різновимовних її складових. Це дало змогу не тільки опрацювати й запропонувати вичерпне зіставлення літописних повідомлень за численними їх списками, а й відшукати істотні для викладу поодинокі вартісні вказівки навіть серед джерел, на загал, немало пізнішого часу. Водночас завдяки такому підходові вдалося забезпечити максимально можливе охоплення доступних писемних переказів до теми, за необхідності доповнених різнорідними свідченнями іншого походження. Тому важливою складовою застосованого методу стало використання актових й літературних матеріалів як пізньосередньовічної, так і навіть – окремих – Нової доби. Залучення цих немало новіших відомостей – головно до історії далеких волинських нащадків родини святого Володимира Великого – дало важливий аргумент для ретроспективного доведення певних поглядів і висновків щодо того часу, від якого подібних переказів на українському ґрунті зберегтися, радше, не могло. Застосований спосіб приніс істотну перевагу у зіставленні з попередниками, які, в кращому разі, лише вибірково й, зрозуміло, без належного за таких обставин заглиблення використовували поодинокі факти відповідного походження. В аналізованому дослідженні при практикованому методі вони, навпаки, стали одним з важливих доказів – й не тільки задля ширшого історичного контексту і в його інтересах. Додаткову аргументацію для свого викладу Ю. Диба зумів віднайти навіть у фольклорних переказах. Не дивлячись на знану своєрідність зазначеного комплексу свідчень (не в останню чергу – найперше через їх доступність винятково в новіших і внаслідок цього – неминуче немало віддалених від безпосереднього джерела відомостей записках), автор знайшов переконливі способи вичленити з цієї пізно зафіксованої традиції окремі вартісні для обраної теми моменти. Вони виявилися здатними безпосередньо чи опосередковано підкріпити й розширити систему аргументації, засновану на

опрацюванні інших, переконливіших за вимовою комплексів відомостей. Завдяки застосованим підходам не тільки віднайдено змогу поглибити додатковими аргументами доказову базу. Її істотно розширено матеріалами, які ніколи раніше у відповідному контексті не залучалися так повно. Для історичного періоду з досить обмеженим комплексом джерел така можливість прибирає цілком виняткового значення. Водночас склалася також додаткові передумови для вивірення в окремих аспектах фактографії, збереженої іншими видами джерел, подекуди з'явилися нові можливості уточнити й доповнити їх переказ та додатково обґрунтувати отримане в інший спосіб доказове забезпечення наведених міркувань і висновків. Важливою є також загальнотеоретична сторона проведеного дослідження, наведені яскраві приклади можливостей використання відповідного комплексу джерел.

Проте виклад показує автора чи не насамперед майстром “класичного” читання й трактування літописних та споріднених з ними текстів. Можливості прикладення зусиль на відповідному напрямі – навіть за знаних новітніх успіхів наукових методик тлумачення – виявляються все ще далеко не вичерпаними й активно розширюються з поглибленням засвоєння самих джерел. Аналізоване дослідження, зі свого боку, так само переконує у цьому з усією очевидністю. Критичне сприйняття “загальновідомих” літописних переказів, поєднане з різнорідними пізнішими матеріалами, здатними так чи інакше доповнити їх вимову, й стало запорукою виходу на принципово відмінний рівень осмислення фактів і явищ “складної” та “малодоступної”, в баченні прихильників “традиційно-літописних” підходів, епохи. Комплексне залучення джерел, їх взаємне ретельне вивірення й використання отриманих при цьому результатів не тільки в загальніших питаннях, а й у деталях, нерідко з огляду цього загального по-своєму так само достатньо вимовних, стали запорукою відтворення єдиної цілісної широкої картини. Опрацьована на такий спосіб синтеза дала результати навіть там, де за незмінно стосованих давніше достатньо поверхових, як тепер виявляється, поглядів не було змоги вловити виявів взаємообумовленого в поодиноких складових безперервного довготривалого процесу в його внутрішньому розвитку.

В основі пропонованого тлумачення лежить прилучення до Києва зусиллями й заходами княгині Ольги земель басейну південних допливів Прип'яті та дальше приєднання до цієї освоєної на першому етапі активності київської володарки на західному напрямку території трансєвропейського торгового шляху з прилеглими до нього теренами в басейні Західного Бугу. Саме завдяки цьому процесові до орбіти інтересів київських князів й увійшло ядро пізнішої історичної Волині. Далі, як би уже на утвердження нових, привнесених щойно прибулими з Києва господарями місцевих реалій, “випадковим” збігом обставин саме тут невдовзі мав народитися чільний представник правлячої династії раннього періоду історії Київської держави. Так осмислений на ширшому історичному тлі процес показує, водночас, основи складення знаної за численними конкретними фактами пізніших часів гравітації волинських теренів до Києва – однієї з прикметних особливостей місцевої традиції, усього багатівкового довготривалого процесу внутрішньої еволюції регіону.

Внаслідок так сприйнятого перебігу подій у центрі запропонованого дослідження постають поодинокі достатньо численні вияви взаємопов'язаного, проте водночас достатньо різнорідного комплексу проблем історичного розвитку Волинської землі від її прилучення до Києва заходами княгині Ольги й до

християнізації, започаткованої (принаймні в ширшому контексті) зусиллями уже її “волинського” внука – святого Володимира Великого.

На тлі званої скромності літописних переказів щодо цих процесів й однозначної обмеженості інших, позалітописних писемних джерел з епохи, відкриття, засвоєння та осмислення відповідного контексту еволюції, закономірно, вимагало принципового перегляду усталених поглядів на чимало істотних явищ історичного розвитку Східної Європи у старокиївській орбіті, внутрішнього взаємозв'язку між ними, особистої долі окремих представників правлячої династії та ближчого і дальшого кола пов'язаних з нею осіб. В основі запропонованого нового погляду на так окреслений комплекс проблем виявився поглиблений критичний аналіз збережених у пізніших й нерідко немало відредагованих, втім навіть уже й без належного розуміння буквальної вимови певних частин тексту, літописних переказів, зусиллями новіших чужорідних редакторів внаслідок цього, було, спотворених цілковито, до невпізнання. Зіставляючи на твердій літописній основі різномірні з походження свідчення писемних джерел й доповнюючи їх іншими відомостями, втім доступними археологічними матеріалами, Ю. Діба зумів аргументовано викласти перипетії входження історичної Волині до київської орбіти, її утвердження у такому статусі й окремі аспекти відповідного етапу складення нової, зорієнтованої на столицю широкої місцевої традиції. Їх показано як внутрішньо обумовлену систему поодиноких фактів і явищ, сконцентрованих на єдиному напрямку, започаткованому вихідним древлянським походом київської володарки. У контексті зазначеного процесу і його безпосереднім продовженням сприймається також один з головних для тогочасного західноукраїнського контексту заходів початкового періоду правління святого Володимира Великого – відготований у літописному викладі під 981 р. знаний похід “к ляхом” та приєднання їх “городів”¹. Так розкритий і осмислений перебіг ситуації не лише полегшує з'ясування якнайвиразніше недостатньо сприйнятого досі комплексу подій внутрішнього розвитку Волині тієї доби. Водночас він також здатний запропонувати своєрідного модельного значення розв'язання окремих сторін не всюди докладніше відображеної у джерелах проблеми прилучення до київського осередку розлогіх й нерідко немало віддалених від історичного центру теренів. Тому набутий тут досвід сприймається також певною потенційною основою для осмислення відповідного процесу там, де він скромніше, а той зовсім не засвідчений автентичними писемними переказами з епохи, внаслідок чого вимушений все ще немало залишатися поза увагою.

Сама книга на основі аналізу літописів як головного джерела відомостей у зіставленні з чималим фондом позалітописних матеріалів об'єднує у послідовно осмислене нерозривне ціле історичний процес прилучення до Києва розташованих на захід від нього теренів пізнішої Волині та включення їх в орбіту Київської держави. Від вбивства князя Ігора у землі деревлян 945 р. і до народження святого Володимира Великого в селі Будятичі в околиці майбутнього (на той час) міста Володимира перебіг тодішніх подій зайняв неповних два десятиліття й у джерелах, з огляду на віддалену епоху, закономірно, відображений достатньо скромно.

Проте сама запропонована студія виходить далеко поза межі простого викладу літописних переказів і наводить аргументовані розмірковування над їх

¹ Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей (далі – ПСРЛ). – летопись // ПСРЛ. – Москва, 1998. – Т. 2. – Москва, 1997. – Т. 1. – Стб. 82; Ипатьевская Стб. 70.

наповненням та вимовою і властивим контекстом у поєднанні з обширними зіставленнями також інших різнорідних відомостей, здатних поглибити й доповнити систему уявлень щодо обраної теми. За такого підходу виняткового значення прибирають методи не тільки суто джерелознавчої критики. Водночас не менш істотним виявляється також завдання критики історіографічної. Автор ретельно зіставляє нюанси вимови різночасових списків поодиноких літописних повідомлень задля встановлення як первісного змісту відповідних переказів самих протографів, так і, що в опрацьованому методі виявляється, принаймні, не менш показовим, – внутрішнього взаємозв'язку між ними. Важливу роль при такому сприйнятті здатне відіграти також отримане завдяки цьому розуміння практикованих способів та методів переінакшення текстів зусиллями пізніших редакторів. Це дає важливий аргумент для критики не тільки самих новіших джерел, а й водночас, – нерідко заснованої саме на них новітньої літературної традиції. Йдеться про відстеження “надмірних редакторських зусиль” працьовитих переписувачів, не здатних устояти перед згаданою спокусою “думачення не прочитаних текстів” чи їх трактування на свій лад, і, внаслідок цього, – неунікненого спотворення поодиноких фрагментів оригінального початкового викладу. У пізній, знаній не тільки з “нерозбірливості”, а й навіть достатньо яскраво вираженої “всеїдності” (за моделлю знаного жарту Франсуа Рабле “порядна й неупереджена людина вірить у все, що їй говорять і що написано”) літературній традиції саме ці зіпсуті незнанням тексти не так уже й рідко лягали в основу широкого наукового досвіду з окремих, втім й істотніших аспектів аналізованого історичного процесу. Тому остаточне розвінчання численних сумнівного наповнення безпідставних історіографічних “новацій” сприймається очевидною і безперечною заслугою автора. Досить вказати на такий майже загальноприйнятий у літературі, поте, виявилось, – завідомий фантоми, як “похід” княгині Ольги “на ріку Мсту”, уроблений з літописної згадки про її діяльність після “мсти” – помсти деревлянам за вбитого чоловіка. Не менш вимовною під відповідним оглядом виявилася й сповнена не зауваженої очевидної інтриги історія про нібито залишені в місті Пскові сани київської княгині. Насправді ж йшлося про використані під час похоронної церемонії сани, згідно зі звичаєм, надалі залишені в насипаній могилі загиблого князя. Переконливе розвінчання обох зазначених вигадок нерозбірливої історіографічної традиції (у монографічному дослідженні Ю. Диби хіба найпоказовіших, хоча, звичайно, не одиноких) повинно бути визнане серед безперечної класики критичного докорінного переосмислення корпусу джерел та історіографії.

Не менш показовим з відповідного огляду є один з головних моментів монографії – з'ясування місця народження святого Володимира Великого, ототожненого з селом Будятичі на околиці теперішнього міста Нововолинськ Волинської обл. Давніша література щодо цього згідно повторювала “праздныя рассуждения” (Марія Плюханова) незмінно патріотичної, проте не переобтяженої аргументацією й цілковито наївної псковської регіональної краєзнавчої історіографії XIX ст. У викладі Ю. Диби процес приєднання Волині до Києва, як уже зазначено, сприймається цілеспрямованим історичним актом, обмеженим як вихідним моментом “випадковою” загибеллю князя Ігоря, а з іншого – так само не менш “випадковим” народженням його нащадка й дальшого наступника – святого Володимира Великого у західноволинському володінні родини його матері. Попри зрозумілу малочисельність та лаконічну вимову джерел, в аналізованому дослідженні докладно розглянуто зафіксовані в скупому літописному

викладі окремі зовнішні обставини розвитку тогочасних подій. Їх розгорнуте тлумачення подано переконливо й дохідливо, обґрунтовано результатами чималої проведеної роботи, немало прихованої, “чорної” і в кінцевій подачі не завжди доступної, із систематичного скрупульозного осмислення літописного переказу та показного комплексу супутніх йому фактів як основи твердого переконання у правомірності запропонованої інтерпретації.

Зазначене переконання сформувалося і виросло на підставі докладного опрацювання комплексу взаємопов’язаних розрізаних “менших” тем, покликаних укласти послідовно і всебічно опрацьовану цілісну чітку мозаїку конкретного історичного процесу. У кожній окремій складовій обширного дослідження автор виступив сформованим майстром неухильно критичного сприйняття текстів як поодиноких, нерідко немало відмінних редакцій літописних переказів, так і – здебільшого ще різнорідніших їх пропонованих інтерпретацій, поширених у літературі. При цьому, відповідно до завдань і потреб самої студії, акцентовано зусилля з критичного перегляду російської незмінно патріотично налаштованої регіональної краєзнавчої історіографії ХІХ ст., досить часто навіть різюче поверхової і внаслідок цього з наукового огляду цілковито безвартісної. Таку необхідність визначило безкритичне й наївне засвоєння та збереження окремих її тверджень у новітній науковій традиції. Внаслідок цього немало висловлених свого часу у знаному жанрі “праздних рассуждений” вихідних, цілком недалеких за походженням та характером, нічим не обумовлених припущень і здогадів без найменших на те підстав зайняли місце невід’ємної складової частини новітнього наукового досвіду. Такими виявилися, зокрема, псковські версії походження княгині Ольги та народження її внука – святого Володимира Великого. Доказова основа тут не здатна виходити поза патріотичні візії регіональних краєзнавців, нерідко на тому ж рівні, як і водночас так само з тих же спонукань, тиражовані на сторінках навіть найновіших видань.

Ретельне опрацювання джерельних свідчень та їх всебічний вдумливий аналіз дав змогу осмислити й інтерпретувати навіть окремі винятково скромно відображені в джерела факти. Показовим таким прикладом є принагідна лаконічна згадка про те, як княгиня Ольга відіслала вагітну матір з Києва до “Будятиної весі”. Ю. Діба пов’язав цю розповідь з не зафіксованим в українських джерелах маловідомим епізодом перебування у Києві німецького місійного єпископа Адальберта та відображеної тільки у його ж власному лаконічному спогаді реакції на діяльність на місцевому ґрунті, втечу з Києва й загибель в дорозі окремих його супутників. Свого часу Ю. Діба привернув увагу до зазначених відомостей у контексті вивчення найстаршої, цілком “загадкової” до того, київської церкви-ротонди, інтерпретувачи її як храм зазначеного єпископа². Вивчення проблеми місця народження святого Володимира Великого принесло як би своєрідне продовження цього сюжету. Відіслання Малуші з Києва поставлено до контексту київської антихристиянської реакції у відповідь на діяльність місійного єпископа. Згідно із запропонованим тлумаченням, княгиня Ольга мала відіслати майбутню матір з внуком до її родинних місць задля врятування очікуваної дитини від потенційних загроз тогочасного київського сум’яття. Так зовсім несподівано можливому спадкоємцеві київського

² Діба Ю. Ротонда 961–962 років у межах найдавнішого городища на Старокиївській горі // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1998. – Т. 235: Праці

Археологічної комісії. – С. 524–558 (про київську місію єпископа Адальберта див.: Там само. – С. 541–543).

престолу випало народитися на теренах приєднаної не так давно до Києва Волині. Розглянутий сюжет яскраво показує новітні можливості поглибленого наукового трактування навіть скромніших за вимовою переказів при умові їх докладного всебічного осмислення й розгляду у належно обміркованому властивому історичному взаємозв'язку. Водночас ідентифікація відзначеної у відповідному переказі "Будятиної весі" з селом неподалік від майбутнього Володимира (с. 22–116) так само виступає вимовним свідченням широти погляду, глибини проникнення у деталі й концентрування на обраній проблематиці.

Відзначений конкретний приклад щодо контексту привертає увагу до одного з показових і прикметних моментів рецензованої книги. Уже була нагода відзначити зосередження автора на достатньо вузькому як за часом, так і, певною мірою, – географією розгортання епізодів, який, однак, не тільки увібрав немало істотних моментів історії відповідного часу. Водночас сам період й викладені події послідовно поєднуються з важливими аспектами ширшого наповнення, а місце постаті головного героя у національній традиції здатне придати їм навіть виразніших елементів очевидного всеосяжнішого значення.

Ширший контекст самих описаних подій співвідноситься також з тими конкретними інтересами, які за ними стоять. Якщо безпосередній їх вимір стосується поширення київських володінь на захід, то глибше зацікавлення виявляється через приєднання до Києва тих територій, які так чи інакше тяжіли до нього й раніше. Тому не випадково істотним моментом аналізу виступає переконливо пов'язане також і з відповідним регіоном знане свідчення Костянтина Багрянородного про спорядження човнів на продаж до Києва. До цього варто б ще додати, що зафіксовані в тексті імператора човни повинні сприйматися самотнім відзначеним при цьому конкретним епізодом розбудованіших взаємозв'язків (чому імператорові залежало саме на човнах й чому до його поля зору при цьому не потрапили інші безперечно поєднані з цим окремим епізодом ширшого явища факти – гадати годі). Таке доповнення важливе з огляду на роль відповідного терену як шляху транзитної торгівлі з Волзької Булгарії до Європи. Власне у підпорядкуванні його Києву й полягав той найістотніший і найширший, хоча й безпосередньо не висловлений і не зафіксований у доступних джерелах інтерес, що стояв за тогочасними київськими зусиллями з "окняження" Деревлянської та Волинської земель.

Попри відзначену скромність джерельної бази, розділи монографії, у яких показано хід прилучення до Києва розташованих на захід від нього теренів, вирізняються чітким логічним викладом результатів осмислення еволюції історичного процесу на підставі ретельного прочитання різномірних й нерідко суперечливих у немало відредагованих пізніших списках скупих повідомлень. Тут автор показав себе неабияким майстром реконструкції справжнього наповнення лаконічних джерельних переказів, виявив вміння з обмеженого фактажу, залучаючи до нього інші споріднені чи аналогічної вимови, або ж близького контексту свідчення, вибудовувати бачення конкретного факту в його широких і різнобічних історичних взаємозв'язках. Заснований на такому методі хід розмірковувань сприймається вимовним, лаконічним за засобами й переконливим, логічно та послідовно обумовленим. Завдяки прикладним до його аналізу зусиллям скромний, ніби без істотнішого значення для широкої традиції й достатньо обмежений за характером епізод, у якому дотеперішня література вбачала й акцентувала насамперед факт помсти деревлянам, виявляється тільки початковою ланкою достатньо протяжного в часі, набагато ширшого значення

й важливішого за наслідками процесу. Дослідження Ю. Дибі з осмислення зіставлених на запропонований спосіб обставин, переконливо реконструйованих у їх власному історичному контексті, не просто вперше в історіографії показало не зафіксований у давнішій літературі розлогий процес приєднання Волині до Києва. Подано відтворення, фактично, невідомого досі в його конкретних обставинах перебігу входження до Київської держави обширних теренів на південь від Прип'яті та в горішній частині басейну Західного Бугу. В історичній перспективі особливого значення надалі прибрали саме найзахідніші з цих територій, оскільки власне тут склався історичний центр Волині. Водночас освоєний тоді бузький регіон надалі став зоною найтіснішої взаємодії із західними сусідами, коли сюди невдовзі звернулися інтереси польських правителів й він територія виступив тереном обопільного найтіснішого взаємозв'язку, втім, закономірно заснованого насамперед на засаді протистояння.

Проте вказаний розвиток подій, пов'язаний із входженням пізнішої Волині до київської орбіти, став основою контактів не тільки на відзначеному "польському" напрямі. Сконцентрований тут торговий інтерес одним зі своїх конкретних виявів мав входження регіону до сфери зацікавлень жидівських купців, які провадили міжнародну торгівлю від волзької Булгарії до Західної Європи з важливим осередком у Регенсбурзі (слов.: Резно), від чого в арабських джерелах відомі як 'ар-разанія' (с. 158–166). Відповідний "торговий" епізод так само засвідчує докладне опрацювання усього комплексу доступних джерел, їх вдумливе використання та застосований при цьому майстерний аналіз скупих фактів. Водночас зазначений відособлений сюжет виявляється ще одним вимовним свідченням потенційних результатів належного осмислення навіть скромного джерельного переказу у широкому історичному контексті, перспектив і можливостей потенціалу сучасної наукової методології.

Інший аспект пов'язаний зі ще скромніше зафіксованим і внаслідок цього ще "туманнішим" епізодом історії приєднаного регіону, визначенням надто побіжно окресленим у джерелах чеським слідом. Єдиним реальним його виявом з чеської сторони виступає знане невиразне твердження грамоти 1086 р. з описом границь Празької дієцезії, з якого робиться висновок, нібито її кордони свого часу мали сягати верхів'їв Західного Бугу і Стиру. Попри закономірну увагу до цього переказу, так і не з'ясовано історичних реалій, здатних за ним стояти, хоча про входження територій, які під час походу 981 р. зайняв святий Володимир Великий, до Чеської держави³, твердив ще Франтішек Палацкий, що в перспективі не могло не прибрати рис певної традиції. До підтвердженнь такого погляду складно віднести знану версію гаданих впливів моравського християнства кирило-мефодіївської традиції на західній Волині, до якої вдався й Ю. Діба (с. 131, 157). Труднощі її визнання викликані не тільки тим, що, як була нагода відзначити в іншому контексті, про поширення в Україні християнства моравського зразка нині, практично, тільки те й відомо, що з цього приводу зуміли наговорити новітні історики⁴. Окрім того, зазначена чеська

³ У новішій літературі можна знайти також теж нічим не обумовлене твердження, нібито вони "раніше потрапили під владу Польщі": Ричка В. Володимир Святий в історичній пам'яті. – Київ, 2012. – С. 13.

⁴ Новіший огляд відповідної проблематики див.: Сковчиляк І. Початки християнства у

Прикарпатському регіоні та заснування Галицької єпархії в середині XII століття // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2010. – Вип. 3 / Відпов. ред. Л. Войтович. – С. 12–18; Його ж. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус. – Львів, 2010. – С. 121–126.

прив'язаність історіографії виказує ще один так само тільки останнім часом зауважений істотний момент. Розмови про відповідний слід немало концентруються на Перемишлі та його взаємозв'язках із Краковом періоду перебування того в чеських руках. У такому вираженні вони сприймаються аргументом виразних намагань прив'язати Перемишль до Кракова і, через нього, – Польщі, у чому випадає вбачати очевидний і безперечний вияв незмінно присутнього в історіографічній традиції знаного багатівікового “польського інтересу”⁵. Скоромовкою навіть саму назву Перемишля на підставі схожого звучання схильні співвідносити з чеськими Пжемислідами, хоча вона не менш виразно пригадує, чого донедавна не зауважили, також волинський Перемиль – ніби без очевиднішої чеської асоціації⁶. До нього варто долучити також новіші підльвівські Перемишляни. Перше віднозоване в джерелах одруження святого Володимира Великого – з чехинею⁷, як і відображена на сторінках літопису під 996 р. його приязнь “съ Андрихомъ Чешьськымъ” серед інших сусідніх володарів від заходу⁸, здатні підказати наступні аргументи до надто скупо відтвореного в джерелах чеського сліду. Тому присутність такого в аналізованому дослідженні, з одного боку, сприймається зрозумілою, з іншого – видається водночас перебільшеною коли йдеться про реалії конкретної ситуації Волині відповідного періоду. Принаймні, як уже була нагода відзначити, чеський акцент вимагає, все таки, обережнішого трактування. Немає, звичайно, підстав його відкидати, проте в дотеперішній літературі він сприймається виразно “переексплуатованим” там, де в міркуваннях щодо його ролі в історії тогочасних західноукраїнських земель, за очевидної недостатності твердо встановлених фактів, виступає прив'язаність до давнішої традиції уже висловлених поглядів.

Окрім доказів на користь народження святого Володимира Великого у волинських Будятичах, іншим важливим новорозкритим у дослідженні аспектом є питання про місцезнаходження того зафіксованого в літописному переказі “Новгороду”, до якого мала вирушити княгиня Ольга після звернення помсти над древлянами. У літературі досить пізно – щойно стосовно не так давно – привернули належну увагу до тієї нібито цілком очевидної обставини, що загальновідомий історичний Новгород – Новгород Великий на той час ще не існував. Зрештою, оскільки скупо викладена в літописі подальша діяльність київської княгині, як переконливо показав Ю. Діба, насправді розгорталася не в північному, а західному напрямку, про Новгород Великий при цьому не могло, звичайно, йтися ніяк. Звідсіля, закономірно, постає питання щодо конкретного спрямування відзначеного маршруту київської володарки. Перспективу з'ясування ускладнює самотність згадки в джерелах про вказаний пункт. Втім, дотеперішня література, вбачаючи в ньому сучасний північноросійський Новгород, природно, не могла зауважити тут чогось не з'ясованого й непевного. Щойно виходячи з прийнятого волинського спрямування тогочасної “ходи” київської княгині, Ю. Діба, закономірно, вдався до пошуку такого пункту у встановленому тільки тепер справжньому напрямку її руху. При

⁵ Александрович В. “Przemyśl wczesnośredniowieczny”: “труднощі” польської історії та археології на тлі “успіхів” у “zacieraniu ukraińskich śladów” [реп. на кн.:] *Przemyśl wczesnośredniowieczny / Redakcja naukowa Ewa Sosnowska (Origines Polonorum. – Т. 3). – Warszawa, 2010. 482 s., il. // Княжа доба: істо-*

рія і культура. – Львів, 2012. – Вип. 6 / Відпов. ред. В. Александрович. – С. 321.

⁶ Увагу до цього факту привернуто: Александрович В. “Przemyśl wczesnośredniowieczny”... – С. 322.

⁷ Лаврентьевская летопись. – Стб. 80

⁸ Там же. – Стб. 126.

цьому важливу роль відіграли повідомлення про “Немогард” як центр уділу князя Святослава. Їх логічно співвіднесено з волинським місцем народження його сина Володимира. Таким способом поєднано обидва розрізнені в дотеперішньому сприйнятті перекази й так само поставлено їх до контексту інших, різнорідних за походженням і характером відомостей, залучених не тільки до обґрунтування, а й водночас відзначеного взаємного перехресного вивірення усього комплексу використаних при цьому фактів. Докладне вивчення як самих літописних текстів, так і супутніх їм джерел у зіставленні з матеріалами археологічних досліджень допровадило до висновку про ідентичність Новгороду свідчення щодо “волинського” походу княгині Ольги з пізнішим Володимиром. Тобто, загадковий пункт ідентифіковано з попередником знаного згодом волинського осередку. Уважне вивчення конкретних відомостей, збережених, насамперед, у пізніх, уже немало трансформованих російських списках київських літописних переказів з відповідного приводу, дало змогу віднайти ширші аргументи на підтвердження запропонованого погляду. Зокрема, літописна традиція новгородського (Великий Новгород) походження виявила очевидну залежність від реконструйованої у зазначений спосіб волинської ситуації. Із багажем новішого досвіду, отриманого з інших областей культурної практики⁹, є підстави розширити вимову зазначеного факту. Так само випадає твердити й про відображення у ньому ширшої тенденції. Її визначає безперечне історичне

⁹ Йдеться про очевидну взаємозалежність новгородської та української, засвідченої винятково пам'ятками західноукраїнського походження, іконографії Спаса на престолі, у мистецькій практиці XIV–XVI ст. Увагу до цього явища привернуто: *Александрович В.* Волинська іконографія Спаса у славі // *Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації.* – Луцьк, 2010. – Вип. 17: Матеріали XVII Міжнародної наукової конференції, м. Луцьк, 21–22 жовтня 2010 року. – С. 29–30. До відповідного висновку допровадило також вивчення середньовічної іконографії Покрову Богородиці. Прикметний покликаною передати поперечний розріз храму, потрактований потрійною аркадою, знаний “новгородський” уклад композиції виявився відтворенням вихідного київського взірця другої половини XIII ст., засвоєного й надалі тиражованого на новгородському ґрунті як єдиної званої тут схеми: *Його ж.* Покров Богородиці. Українська середньовічна іконографія (Студії з історії українського мистецтва. – Т. 4). – Львів, 2010. – С. 203–207. Серед української пізньосередньовічної спадщини, а навіть уже з початків Нової доби віднайшлися цілком очевидні, переосмислені, відповідно до актуальних перемін іконографічної традиції, часткові відтворення цієї ж схеми, безперечно, успадковані від давнішого власного досвіду: Там само. – С. 204–207. Одиноким зафіксо-

ваним конкретним джерельним фактом на підтвердження зазначеного взаємозв'язку виступає випадково зафіксована участь київського ченця Антонія з помічником Ігнатієм у малюванні інтер'єру Троїцького собору у Пскові (1408): *Псковские летописи // ПСРЛ.* – Санктпетербург, 1848. – Т. 4. – С. 308, прим. е. До вказаного значення самого факту в українському контексті увагу привернуто: *Александрович В.* Священник Гайль – маляр короля Владислава II Ягайла – і перемишльське малярство XIV–XV століть // *Його ж.* Українське малярство XIII–XV ст. (Студії з історії українського мистецтва. – Т. 1). – Львів, 1995. – С. 77, 157. Докладніше див.: *Його ж.* Нотатки про київських малярів XIV–XVII століть // *Пам'ятки України: історія та культура.* – Київ, 1997. – Ч. 3. – С. 77. Не випадало би, однак, сумніватися, що йдеться про одинокий задокументований випадок з ширшої палітри взаємозв'язків на відповідному напрямі, наявність яких поки докладніше показано тільки на іконографії Спаса на престолі. Іншу важливу його сторону фіксує не зауважена в цьому її значенні новгородська іконографія (та відповідна церковна традиція) святого Володимира Великого. *Його ж.* Історична пам'ять про святого Володимира Великого як об'єкт найперше російського імперського виміру?.. [Рец. на:] *Ричка В.* Володимир Святий в історичній пам'яті. – Київ, 2012. – 202 с. (див. с. 297–298 цього збірника).

тяжіння Великого Новгороду до київської традиції, “відновлене” від 1326 р. уже через нових, литовських зверхників Києва¹⁰.

Якщо ці розмірковування та висновки, навіть пропонуючи радикальне переосмислення поодиноких аспектів, все ж, стосуються тих сторін теми, які так чи інакше фігурували в дотеперішній літературі, то цілком новим явищем вивчення проблеми сприймається вперше так широко і різнобічно показана волинська родина святого Володимира Великого по материнській лінії. Тут запропоновано не просто майстерний самостійний генеалогічний екскурс. Йдеться, найперше, про майже не відображені в джерелах й, може, навіть недостатньо наголошені і в самій книзі як такі окремі вартісні ще й з цього огляду аспекти київського утвердження на волинському ґрунті. Їх окреслив перехід на прокиївські позиції місцевих еліт, зафіксований на прикладі певної конкретної їх частини, підключення до офіційного київського контексту та входженням до тамтешніх елітних структур влади, як і, може навіть насамперед, – збереження завдяки цьому, що для відповідного кола осіб мало бути чи не найважливішим, історично складеного давнього власного становища на місцевому ґрунті. Йдеться про ту частину автохтонної верхівки, яка зуміла вписатися до накинутих послідовними цілеспрямованими зусиллями Києва нових реалій. Втративши суверенність, вона виявилася здатною не тільки залишитися при своїх позиціях на місцевому ґрунті, а й віднайшла спосіб не без очевидної вигоди підключитися до нових для себе реалій київської зверхності та використати їх в особистих інтересах. До нього випала нагода привернути увагу лише зараз, після того, як Ю. Дибя показав волинську родину святого Володимира Великого по материнській лінії та її місце не тільки в проаналізованих у дослідженні подіях середини – другої половини X ст., а й ретроспективно – вже за умов пізньосередньовічної та навіть – далеких нащадків – на початках Нової доби. Ця проблема водночас наділена також ще й очевидною ширшою вимовою. Адже йдеться про конкретний показний приклад стосовно середовища на українському ґрунті так докладно не зафіксованих в жодному іншому знаному випадку регіональних еліт переддержавної доби та їх долі на наступних етапах історичної еволюції.

Через характер доступних джерел і внаслідок винятково широко закреного погляду на проблему виклад поодиноких аспектів дослідження, закономірно, обтяжений неоднаковим потенціалом переконання та доведеності. До моментів, здатних викликати можливе застереження, належить, зокрема, чимала перерва в джерелах, спроможних засвідчити тяглість родинної історичної традиції волинського “материнського” оточення святого Володимира Великого. Між літописними переказами та документами – в кращому разі другої половини XIV ст. – простягається чимала нічим не заповнена дошкульна “безвість”. Проте запропоноване комплексне зіставлення різнорідних і різночасових джерельних переказів, все ж, наділене потенціалом переконання, згідно з яким, попри відзначену “безвість”, все таки, йдеться про єдину ситуацію у її внутрішньому розвитку на немало відмінних послідовних, внутрішньо взаємопов’язаних етапах історичної еволюції. Прийнятий авторський погляд з відповідного приводу логічно аргументований і вмотивований, хоча зазначену перерву в джерелах і випадає сприймати, як може видатися при поверховому й побіжному погляді на проблему, нібито “на віру”. Проте насправді відсутність писемних відомостей з чималого проміжку часу певною мірою здатні,

Церковь Великого Новгороду в X–XVI веках. – Санкт-Петербург, 2013. – С. 83–86.

¹⁰ Мусин А. Е. Загадки дома Святой Софии.

якщо б випадало так висловитися, “компенсувати” зафіксовані вже за новіших часів поодинокі цілком згідні з вимовою давніх переказів елементи живої родинної традиції віддалених нащадків.

Проведений перегляд найважливіших складових книги Ю. Диби, як і окремі посталі з її найочевиднішої інспірації запропоновані доповнення, показують це за всім комплексом притаманних йому індивідуальних ознак немало виняткове для української історіографії дослідження істотною вартісною позицією найновіших студій над одним з достатньо мало відомих у його детальному й конкретному вимірі періодів ранньої історії України. Як за залученими підходами, так і запропонованими в підсумуванні висновками, книга Ю. Диби помітно виділяється на тлі дотеперішніх досліджень епохи, що забезпечує їй немало окреме та своєрідне місце в національній історіографії. Ці похвали заслужені й виводяться винятково від того визнання, яке об'єктивно належить авторові роботи такого наукового гатунку, наповнення і значення.

На закінчення – не без прикладу вступної авторської апології свого героя – окремі міркування з приводу моментів, які канонів апології не відповідають. Вони цілком логічні, оскільки йдеться про повноцінне, самостійне, обширне новаторське наукове дослідження, за самим характером ніяк не здатне претендувати на становище і роль непорушного канону. Про окремі такі моменти уже йшлося в процесі огляду поодиноких аспектів викладу. До них варто долучити ще декілька інших, вловлених при читанні книги “з олівцем”. Чи не найістотніший з таких часткових на загальному тлі виводиться від очевидної суперечності між тим, що княгиня Ольга мала відіслати матір князя з Києва, побоюючись за очікуваного нащадка, до безпечнішої родинної “маєтності” Малуші в околицях майбутнього Володимира, й відзначеними та гаданими слідами антихристиянської реакції, яку побачено у віднайдених тут пробитих цвяхами черепак (с. 121–125). Не можна не погодитися з автором у визнанні обставин походження й поширення на місцевому ґрунті цих, все ж, і надалі виразно насаперед “загадкових” знахідок все ще не з'ясованими (с. 125). Тому залучення відомостей про них у засвідченому обсязі, радше, здатне сприятиматися одним із небагатьох у запропонованому дослідженні перебільшень. Такий висновок підказує не тільки відсутність доказів очевидного безпосереднього зв'язку зазначених волинських знахідок з описаними подіями. Проти такої можливості здатна свідчити також і вказана ширша їх географія.

Очевидною помилкою є твердження, ніби Добриня Ядрейкович, пізніший новгородський архієпископ Антоній та перший перемишльський єпископ під тим же іменем, мав відбути до Константинополя з посольством галицького вже на той князя Романа Мстиславовича (с. 206). Якби так було насправді, майбутній влади́ка, звичайно, не відзначив би в своєму лаконічному описі чуда, свідком якого він став у Софійському соборі 21 травня 1200 р., що сталося воно також “при посольствѣ Твердятинѣ Остромирича, иже пришесть посольствомъ от великаго князя Романа со Неданомъ и со Дмажиромъ со Дмитриомъ і съ Негваромъ посломъ”¹¹. Вжите в наведеній цитаті формулювання навряд чи здатне вказати на перебування княжих посланців на берегах Босфору як відоме новгородському прочанинові задалегідь. Тому вже висловлене свого часу припущення, ніби новгородський прочанин мав прибути до столиці Імперії

¹¹ Книга Паломник. Сказание мест святых во Цареграде Антония, архиепископа новгородского, в 1200 г. // Православный

Палестинский сборник. – 1899. – Вып. 51 (Т. 15, вып. 3). – С. 15.

власне з посольством галицького князя¹², не сприймається вмотивованим. Хоча когось із посланців він, звичайно, міг знати з попередніх новгородських контактів. Принаймні, безперечно новгородцем був керівник посольства – нащадок замовника знаменитого Євангелія, новгородського посадника Остромира.

Перебільшенням сприймається також висновок про те нібито згадку саней у насипі могили князя Ігора мала інспірувати відзначена в описі, що його залишив згаданий прочанин, “телґа сребряна Константина і Елены” в скарбниці константинопольської Софії” (с. 207) (насправді в тексті сказано: “Ту же есть во олтарѣ телґа сребряна Константина і Елены”¹³). Таку пропозицію складно сприйняти з огляду на пов’язані між собою практично тільки вихідним типологічним призначенням засобу пересування реліквію по святому імператорові та його матері з головного храму східнохристиянського світу й сани зі звичної, як випадає гадати, для тогочасного Києва похоронної церемонії. За визнання такої можливості відповідний фрагмент літописної розповіді мав би виявитися новгородським доповненням щойно XIII ст. до первісного тексту київського літописця. Привертає увагу й виведене від такого тлумачення збереження поховальних саней у насипі упродовж декількох століть, що також не виглядає переконливим за місцевими природними умовами. Зовсім інакше сприймається згадка про сани в устах автора набагато старшої й значно більше наближеної до описаних реалій первісної літописної розповіді.

Серед найпоказовіших моментів дослідження, як уже відзначено, виділяється обґрунтування згаданого Новгороду з опису походу княгині Ольги із пізнішою званою столицею Волині – Володимиром. Ю. Дибя проаналізував численні намагання пізніх московських та провінційних літописців переадресувати джерельні свідчення щодо волинського Володимира до заснованого щойно заходами князя Володимира Мономаха Володимира на Клязьмі (с. 260–263). При цьому наведено немало конкретних прикладів свідомого чи несвідомого, проте послідовного фальшування літописного викладу, але, як видається, не приділено належної уваги одному скромнішого значення, однак, все ж, істотному моментові. У багатьох списках літопису розповідь про те, як князь прийшов із Києва до “Словенської землі” (її переінакшували також на зрозумілішу для новішого попередника пізнішої російської традиції Смоленську!), заснував місто Володимир і поставив церкву Богородиці та хрестив руських людей нерідко додається не зовсім зрозуміле “і намісників” (с. 264–268). Ю. Дибя присвятив сюжетові про намісників дещо уваги, зібрав відповідні літописні записи, проте чому при хрещенні “людей” окремо згадано про хрещення намісників, пояснення, все ж, не запропонував. Сюжет з охрещенням чинних княжих намісників не сприймається, оскільки незрозуміло, чому про їх охрещення сказано не тільки окремо від усіх інших людей, а й навіть після них. Якщо справді йдеться про осіб княжої адміністрації на місцях, закономірно здатне постати також питання, через що виникла потреба в їх охрещенні разом з “людьми” – чому вони не були християнами раніше, перед приходом князя із Києва. Очевидну інтригу здатна усунути наведена інша – рідкісніша – версія відповідного запису, у якій йдеться про охрещення людей і далі – поставлення намісників (с. 265). У такому сприйнятті невиразний і незрозумілий у більшості пізніх списків літопису запис щодо хрещення “людей і намісників”

¹² Гордиенко Э. А. Варлаам Хутынский и архиепископ Антоний в новгородской письменной традиции // Древняя Русь: вопросы

медиевистики. – 2003. – № 4(14). – С. 37.

¹³ Книга Паломник... – С. 3.

випадає сприймати спотвореним у новіших літописних викладах переказом про звичні заходи княжої адміністрації з поширення влади на місцях. Водночас відпадає, звичайно, незрозуміле “охрещення намісників” окремо від усіх людей. Хоча при цьому постає наступне істотне запитання, на яке доводиться шукати відповідь. Адже описана діяльність князя ніби мала припадати на ті ж терени, які за пів століття до того повинна була освоїти княгиня Ольга. Що здатне критися за цим? Продовження зусиль попередниці? Що тоді диктувало таку потребу? Проте видається можливим й інше пояснення. Заснування Володимира на території, де Київ до того не мав стратегічного опорного пункту, вірогідно, належить пов'язувати з намірами подальшого закріплення у київській орбіті теренів, прилучених внаслідок походу 981 р. Тоді новозаснованому місту, очевидно, повинна була відводитися роль на зразок тієї, що її в регіоні згодом, уже за часів короля Данила Романовича, покликаний був відіграти Угровськ, якого невдовзі заступив новозакладений у глибині території на протилежному, лівому березі Бугу Холм.

Само заснування Володимира на місці, де до того вже певний триваліший, як випадає здогадуватися, час існував Новгород, так само підказує необхідність певного уточнення ширшого значення. Його необхідність викликає очевидне питання про те, що конкретно мав тоді заснувати князь Володимир Святославович. Для з'ясування цієї проблеми логічно випадало би вдатися до знаного зі старокиївської історії заснування “міста Володимира” та “міста Ярослава” на місці віддавна існуючого Києва чи, як у князя Ярослава Мудрого, – поряд з ним. Вказівки на “створення” уже існуючих міст джерела фіксують і в інших випадках. Прикладом може послужити, зокрема, твердження Галицько-Волинського літопису при викладі початків Холма “Данилови бо княжащоу . во Володимѣрѣ созда градъ Оугорескъ”¹⁴, тоді як ще задовго до цього, під 1204 р., там же йдеться про князя Олександра Всеволодовича: “Влександръ приа Оугровескъ”¹⁵. Тобто, насправді місто мало існувати ще на самому початку століття. Тому версія про появу Володимира на місці давнішого Немогарду ще раз ставить проблему властивого значення літописних вказівок на заснування міст, які необхідно розглядати у ширшому конкретному наповненні відповідних повідомлень.

Наведені поодинокі пропозиції щодо можливого продовження і дальшого розвитку окремих запропонованих у монографії міркувань вказують, що автор не тільки зумів опрацювати систематичний виклад чималої кількості взаємопов'язаних, немало “темних” проблем історії Волині і Києва достатньо скромно відображеного в джерелах початкового періоду облаштованої зусиллями Києва їх “спільної” історичної долі та її подальшого розвитку. Цю сторону вкладу у вивчення важливого етапу найдавнішого періоду української минувшини важко переоцінити.

Проте монографія наділена й іншим, не менш істотним значенням внаслідок послідовного звернення до майбутніх досліджень. Воно виявляється через виразно інспіруючий характер студії, окремі аспекти якої не тільки провадять до подальшого опрацювання поодиноких залучених менших тем, а й накреляють потенційні шляхи оптимальної реалізації відповідних завдань на майбутнє. Такий результат вказує на книгу не як поширений “історіографічний” результат кабінетних зусиль, а помітне, варте уваги і вартісне, справжнє явище серед найновішої української історичної літератури. Останнім часом у

¹⁴Ипатьевская летопись. – Стб. 842.

¹⁵Там же. – Стб. 721.

ній виявилось і відзначне “молодим” окремим напрямом послідовне акцентування джерелознавчих завдань¹⁶ як запоруки майбутнього новітнього синтезу результатів нинішнього осмислення актуального історичного знання. Монографія Ю. Диби продовжує і розвиває саме цю тенденцію. Причому, на відміну від притаманного новітньому науковому досвідові виразного тяжіння до вужчих, втім, – насамперед джерельних аспектів, вона немов відроджує немало призабуті за новіших часів енциклопедичні традиції широкого погляду на проблему. Водночас їх збагачено глибоким проникненням до вимови джерел на рівні, а й водночас навіть і “дещо попереду” сучасних можливостей науки, виміряних новішими публікаціями з використанням відповідних фактичних матеріалів та головного джерельного комплексу. Тому монографія сприймається не як “крок”, а нове, свіже й, навіть, – випадало б чистосердечно визнати – немало несподіване самостійне слово з непростой, згідно з системно усталених поглядів на неї, проблеми. Організований на вибудуваному власними зусиллями фундаменті історик – видається – не тільки з нею не мав, а й навіть, відповідно до цілеспрямовано опрацьованої власної позиції та проробленої попередньої роботи з ретельного розгляду поодиноких аспектів обраної теми, – і не повинен був мати ніяких виразніше зазначених проблем...

На місці дослідника “скромний” римський автор мав би усі підстави викарбувати на одній з перших сторінок знане з відповідної традиції “Ehgei monumentum”. Ю. Диба вписав заголовок серії “Невідома давня Україна”.

Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України

¹⁶ Див.: Мусин А. Серьезная заявка историко-филологического направления новейшей киевской школы истории Древней Руси. Вілкул Т. Літопис і хронограф. Студії з домонгольського кийвського літописання / Відп. ред. В. В. Німчук. НАН України. Інсти-

тут історії України. – Київ: Інститут історії України, 2015. – 518 с. // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2015. – Вип. 9: Король Данило Романович 1264–2014 / Відп. ред. В. Александрович. – С. 290–310.